

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЇ

Переш І. Є.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету

Наукова стаття присвячена теоретико-правовому дослідженню механізму захисту конституції, зокрема юридичному та інституційному, які забезпечують належне функціонування основного закону держави як вищого нормативного акту безпосередньої дії, та виступають основними засобами її захисту.

Ключові слова: конституція, механізм захисту конституції, юридичний та інституційний захист конституції, конституційна законність, конституційний контроль.

Научная статья посвящена теоретико-правовому исследованию механизма защиты Конституции, в частности правового и институционального, которые обеспечивают надлежащее функционирование основного закона государства как высшего нормативного акта прямого действия, и выступают основными средствами его защиты.

Ключевые слова: конституция, механизм защиты конституции, правовая и институциональная защита конституции, конституционная законность, конституционный контроль.

The article is devoted to theoretical investigation of the legal and institutional mechanisms for the protection of the Constitution. They ensure the proper functioning of the basic law of the state as the supreme legal act, and are the main means of protection.

Keywords: constitution, mechanism of the constitutional protection, legal and institutional protection of the constitution, constitutional legality, constitutional control.

Основною умовою реалізації всіх встановлених конституцією норм виступає стабільний та ефективний механізм її охорони та захисту.

Одними з перших теоретиків, які звернулися до вивчення цієї проблеми були представники радянської юридичної науки, зокрема Б. Щетимін, Н. Іваніщев, Н.А. Бобров та Т.Д. Зражевська, які намагалися проаналізувати та розкрити основні складові механізму захисту основного закону.

Згодом теоретичні розробки радянських вчених продовжили російські та вітчизняні науковці (Ю. Єременко, В. Лазарев, А.А. Белкін, М. Тесленко та ін.) аналіз праць яких дозволяє виділити, проаналізувати та розкрити зміст юридичного та інституційного механізмів захисту конституції.

Юридичний механізм захисту конституції. Він представляє собою сукупність спеціально передбачених юридичних гарантій, які забезпечують стабільність та верховенство норм конституції, а також виконання та дотримання режиму конституційної законності. Таке розуміння гарантійного механізму передбачає виділення та аналіз наступних елементів:

1. Стабільний характер конституційних норм. Конституція як найбільш авторитетний закон держави своїм змістом повинна виражати принципи демократії, свободи і справедливості, закріплювати права і свободи людини і громадянина та інші загально визнані демократичні цінності. Лише в такому розумінні конституція може розглядатися як основне джерело права, ядро правової системи та головний регулятор найважливіших суспільних відносин, що займає особливе місце серед норм діючого права і є основою всього правопорядку у державі.

Саме тому конституція повинна володіти найвищим ступенем стабільності, який полягає в особливому порядку внесенні змін та доповнень, тобто у встановленні спеціальних процедур представлення проєктів, обговорення і прийняття законів про внесення змін та доповнень до основного закону.

Спеціальні вимоги до процедури внесення змін і доповнень до конституції викликані, перш за все, необхідністю забезпечення стабільності основного закону і повинні проявлятися у наступних положеннях:

а) пропозиція про внесення змін і доповнень до основного закону потребує виконання певних вимог. Якщо проєкт звичайного закону в ряді держав може вносити один депутат, то проєкт про зміну чи доповнення конституції, як правило, вноситься тільки главою держави, урядом чи чітко визначеною кількістю депутатів;

б) особливий порядок внесення змін та допо-

внень до конституції може виражатися у їх винесенні на всенародне голосування, результати якого є загальнообов'язковими і не підлягають затвердженню державними органами. Якщо зміни або доповнення приймаються парламентом, то для прийняття такого рішення необхідна, як правило, кваліфікована більшість голосів;

в) деякі конституції містять норми, які забороняють перегляд цілого ряду положень основного закону. Так, наприклад у Німеччині забороняється перегляд положень, що стосуються принципів правової, демократичної та федеративної держави. У деяких країнах, наприклад в Румунії та Греції, незмінними оголошуються цілі розділи конституції, а в ряді інших забороняється зміна конституції в період надзвичайного стану (Іспанія), або на протязі певного строку після її прийняття (Греція, Португалія – 5 років) [1, с. 44];

г) у більшості конституцій відсутні норми, які передбачають час їх дії, порядок відміни діючої конституції та прийняття нової [2, с. 26].

2. Верховенство норм конституції. Одним із основних принципів організації та функціонування правової держави, який полягає у тому, що конституція є “найвищим фундаментальним позитивним правом” [3, с. 229], основним законом і володіє верховенством та вищою юридичною силою над іншими законами і нормативними актами, визначає основу ієрархії законодавства держави є верховенство конституційних норм.

Така властивість основного закону передбачає, що всі правові акти та ратифіковані міжнародні договори, які діють у державі, повинні відповідати і не суперечити конституції. На практиці це означає, що нормативно-правові акти шляхом деталізації та конкретизації повинні розвивати конституційно-правові норми, визначати процедуру їх здійснення та встановлювати відповідальність за їх порушення, а всі державні органи та посадові особи повинні не тільки орієнтуватися на конституційні норми, але й приймати свої рішення на основі та у відповідності із даними нормами [4, с. 3-7].

Крім того, верховенство конституції передбачає, що її норми “прямо здійснюють регулюючий вплив на суспільні відносини”, а “положення діють на всій території держави і обов'язкові для всіх суб'єктів права” [5, с. 48-50]. Це означає, що норми основного закону застосовуються безпосередньо, якщо вони за своїм змістом не потребують додаткового роз'яснення, а при виникненні протиріч між нормами конституції та іншими правовими нормами пріоритет необхідно віддавати конституційним положенням. Тому будь-яка конституційна норма є нормою прямої дії.

3. Конституційна законність. Для того, щоб забезпе-

чити належну дію конституції, необхідний спеціальний режим конституційної законності, який представляє собою систему заходів, які направлені на неухильне виконання вимог конституції, виявлення порушень основного закону, їх попередження, відновлення порушених прав і притягнення винних до відповідальності.

Інституційний механізм захисту конституції. Він представляє собою сукупність державних інституцій, що наділені правом конституційного контролю (нагляду), який у світовій практиці розглядається як основний засіб захисту основного закону і направлений на виявлення та скасування діючих правових приписів, що суперечать конституції.

Тому для детальнішого аналізу інституційного механізму охорони конституції слід розкрити такі його структурні елементи як: 1) конституційний контроль та нагляд; 2) суб'єкти конституційного контролю (нагляду); 3) об'єкти конституційного контролю (нагляду).

1. Конституційний контроль та нагляд. Слід відзначити, що у юридичній літературі до цього часу не існує єдиної точки зору щодо поняття конституційного контролю, оскільки у багатьох випадках можна зустріти такі терміни як: "контроль конституційності права", "контроль відповідності права конституції", "контроль за конституційністю законів", "контроль конституційності законів", "дослідження конституційності законів", "контроль за конституційністю законодавства", "конституційне судочинство" тощо [6, с. 3]. Але аналіз багатоманітності поглядів як вітчизняних так і закордонних дослідників щодо визначення поняття "конституційний контроль" дозволяє зауважити, що конституційний контроль це специфічна діяльність, яка здійснюється за строго визначеною процедурою від імені держави і тільки державними, у більшості випадків спеціально створеними для цього органами, з метою виявлення та усунення невідповідностей нормативно-правових актів конституції, вирішення спірних питань, що мають конституційне значення для забезпечення верховенства основного закону у правовій системі суспільства і носить кінцевий за своїм юридичним наслідком характер.

2. Суб'єкти конституційного контролю (нагляду). Слід зазначити, що у науковій літературі існує цілий ряд поглядів щодо класифікації системи суб'єктів правової охорони конституції. Зокрема, М.А. Нудель всі країни, у яких функції конституційного нагляду належать не-парламентським органам, розділяв на чотири групи. У першу групу він включав країни, в яких перевірку конституційності законів здійснюють суди загальної юрисдикції (наприклад США, Данія, Мексика). До другої групи відносив країни, де перевірка здійснюється тільки Верховним судом (Австралія, Індія, Ірландія). Третю групу складають країни, в яких створені спеціалізовані конституційні суди, відокремлені від органів загальної юрисдикції (ФРН, Італія). Четверта група включає країни, в яких здійснення конституційного нагляду покладено на спеціальний орган несудового характеру (Франція) [7, с. 223].

Дещо іншої точки зору дотримувалися І.П. Ільїнський та В.В. Щегімін, які виділяли чотири групи таких систем: 1) самоконтроль верховного представницького органу; 2) контроль, що здійснюється спеціально створеною для таких цілей парламентом конституційною комісією; 3) контроль, який здійснюється вищим колегіальним органом; 4) система конституційного судочинства [8, с. 45].

Схожої точки зору дотримувався польський науковець А. Гвідж, який виділяв три системи конституційного контролю: 1) самоконтроль верховних представницьких органів одночасно із створенням конституційних комісій; 2) контроль, що здійснюється

вищим органом влади, наприклад, президією; 3) система конституційного судочинства [9, с. 4-18]. Більш узагальнено до класифікації системи органів конституційного контролю підійшов ще один польський дослідник М. Домагала, який вважав, що є дві основні форми контролю: а) парламентський конституційний контроль; б) система конституційного судочинства [10, с. 188].

Вітчизняний науковець В. Гергелійник, який у 2000 році захистив кандидатську дисертацію на тему "Правові проблеми становлення та функціонування конституційної юстиції України", досліджуючи питання, яке нас цікавить, виділяє: а) контроль, який здійснюється судовими органами: централізованими (здійснюється лише вищою судовою інстанцією) та децентралізованими; б) контроль, що здійснюється конституційним судом; в) контроль, який здійснюється квазісудовими органами [11, с. 83-84].

Але, як свідчить досвід більшості країн світу, дієвість та ефективність конституційного контролю забезпечується створенням та функціонуванням спеціального незалежного судового органу – конституційного суду, а також особливою, чітко регламентованою законом процедурою конституційного судочинства.

3. Об'єкти конституційного контролю. Історично конституційне правосуддя виникло для перевірки конституційності законів парламенту. Але з часом предмет юрисдикції органів конституційного судочинства поступово розширявся. У сучасних умовах компетенція конституційних судів різноманітна та індивідуальна. Так, Г. Штайнбергер на прикладі західноєвропейської конституційної юстиції до виключної компетенції конституційних судів відносить: розгляд спорів між вищими державними органами, між органами федерації та суб'єктами федерації або між органами центральної влади та автономією з приводу їх компетенції, прав та обов'язків; розгляд питань про конституційність нормативно-правових актів; вирішення питань, пов'язаних з перевіркою результатів виборів до вищих конституційних органів держави; перевірка конституційності референдумів, якщо існують референдуми передбачені Конституцією; усунення з посади вищих посадових осіб держави за порушення ними норм Конституції, встановлення антиконституційного характеру діяльності політичних партій та позбавлення окремих осіб конституційних прав [12, с. 4].

Російський вчений Ю.А. Юдін виділяє чотири основні групи повноважень органів конституційної юрисдикції: 1) пов'язані із забезпеченням верховенства Конституції у системі джерел національного права; 2) пов'язані із забезпеченням виконання принципу розподілу влади; 3) пов'язані із захистом конституційних прав людини і громадянина; 4) пов'язані із захистом Конституції від її порушення з боку вищих посадових осіб та політичних партій [13, с. 81].

Більш узагальнено до класифікації повноважень конституційних судів підійшов Ю.Л. Шульженко, який передбачає дві групи завдань конституційного контролю: 1) пов'язані з перевіркою, виявленням, констатацією та усуненням невідповідності правових актів Конституції та законам; 2) пов'язані з вирішенням спірних питань, що мають конституційне значення [14, с. 9].

Як вважає чеський дослідник В. Сладчек, основними формами, в яких у сучасний період проявляються повноваження органів конституційного судочинства, є перевірка конституційності законів та інших правових актів, міжнародних договорів (як правило підписаних, але не ратифікованих), проведення виборів і референдумів, конституційність створення та діяльності політичних партій, громадських організацій, вирішення з позицій конституційних норм спорів про компетенцію між

державними органами та органами місцевого самоврядування, захист конституційних прав та свобод громадян (конституційна скарга), розгляд справ, пов'язаних з припиненням повноважень голови держави (імпичмент) тощо [15, с. 4].

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що механізм захисту конституції забезпечу-

ється з'єднанням в єдине ціле таких понять, як юридичний механізм захисту конституції, до якого слід віднести верховенство, стабільний характер конституційних норм, конституційну законність та інституційний механізм, тобто сукупність загальних та спеціальних інституцій, які здійснюють конституційний контроль та нагляд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чиркин В.Е Конституционное право зарубежных стран. Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2003. – 622 с.
2. Малишко М.І. Конституції зарубіжних країн та України (основи конституціоналізму): Навч. -метод. Довідник. -2-ге вид., доп. – К.: МАУП, 2000. – 112 с.
3. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. – К., 2001. – 302 с
4. Шаповал В.М. Теоретичні проблеми реалізації норм Конституції України // Право України. –1997. – № 6. – С. 3-7.
5. Щетинин Б. В. Проблемы теории советского государственного права. – М., 1969. – 165 с.
6. Правовая охрана Конституции. Сборник обзоров. – М., 1991. – 73 с.
7. Нудель М.А. Конституционный контроль в капиталистических странах. – М., 1968. – 233 с.
8. Ильинский И.Н., Щетинин Б.В. Конституционный контроль и охрана конституционной законности в социалистических странах // Советское государство и право. – 1969. – № 9. – С. 40-48.
9. Gwizdz A. Głowne kierunki rozwoju wspolczesnego konstytucjonalizmu socjalistycznego // Panstwo i prawo. –W-wa. – 1971. – № 8/9. – S. 4-18.
10. Domagala M. Kontrola zyodnosci prawa z konstytucja w evropejskich panstwach socjalistycznych. – Warshawa, 1986. – 182 s.
11. Гергелійник В. Конституційний Суд у системі органів контрольної влади: теоретичні аспекти // Право України. –1999. – №5. – С. 81-85.
12. Штайнбергер Г. Модели Конституционной юрисдикции. – Страсбург, 1994. – 51 с.
13. Сравнительное конституционное право // Под ред. проф. В. Е. Чиркина. М.: Издательская фирма "Манускрипт", 1996. – 610 с.
14. Шульженко Ю.Л. Конституционный контроль в России. – М., 1995. – 175 с.
15. Sládeček V. Ústavní soudnictví. – Praha: C.H.BECK, 1999. – 142 s.